

“Özbek Türk Şairi, Yazarı, Dil Bilimcisi ve Düşünürü Fıtrat”, KÖK Journal of Social and Strategic Researches, Vol. IV, Num. 1, (Spring 2002).

## Özbek Türk Şairi, Yazarı, Dil Bilimcisi ve Düşünürü Abdurauf Fıtrat

Fatma Açık

Abstract: Abdurauf Fıtrat (1886-1938) was one of the outstanding members of Uzbek cedit literature. He was poet and author. Besides he was also an important intellectual figure. In this article, short life story of Fıtrat, analysıs of dramas, examination of poem in respect to their concept, his study on Uzbek Turkish were studied. In addition to these, accutation such an antisocialist, Panturk and ataist ets adrespens to these accusation were also mentioned.

Keywords: Abdurauf Fıtrat, Özbek’s Turkish, Panturk, poet, authoer

Fıtrat, 1886’da Buhara’da doğmuştur. Babası ticaretle uğraşan Abdurrahmanbay, annesi Bibican’dır. Fıtrat; başlangıç terbiyesini dinî mektepte almış, sonra “*Mirarab*” medresesine giderek tahsilini tamamlamıştır. 1909 yılında Buhara Ceditçilerinin teşvikiyle İstanbul’a gelmiştir. 1909-1913 yılları arasındaki Türkiye’de geçen öğrenim hayatı, Fıtrat’ın dünya görüşü ve siyasî düşüncelerinde değişiklikler yaratmıştır. Bu döneme kadar geçen hayatını, hayat hikayesinde şöyle dile getirmiştir:

*“Asya’nın en koyu dinî merkezlerinden olan Buhara’da doğdum... Mektep sonrası medreseye gittim, namaz kıldım, mutaassıp bir müslüman idim. Hatta Buhara’da yeni gelişmeye başlayan ceditlere karşı idim. Sonraları onların saflarına geçtim. Onların maslahatları ile Türkiye’ye okumaya gittim. Türkiye’de iken Panislamizm hayaline kapıldım. Dini reforma taraftar oldum. Fakat hiç bir vakit tasavvufa meyletmedim. Lakin edebiyat tarihini inceleyen bir öğretmen olduğum için tasavvufu derinlemesine inceledim... Tasavvufun ne kadar zararlı, nasıl zehirli bir iş olduğunu herkesten daha iyi öğrendim. Sonraları hayat beni Pantürkizm fikrine getirdi (Fıtrat 1996: 242).*

İstanbul’da bir grup Türkistanlı ile Buhara Umumi Maarif Cemiyeti’ni kuran Fıtrat (Kasimov,1992: 170), ilk eseri olan *Münazara*’yı da burada, Farsça olarak yayınlamıştır. *Münazara*; Hindistan’ da geçmektedir. Buharalı müderris ile Avrupalı bir adamın pek çok konuyla birlikte, usul-i cedit hakkında fikir teatisini içermektedir. Fıtrat’ın, ikinci eseri olan *Sayha* 1911 yılında yayınlamıştır. *Sayha* “feryad, na’ra” anlamlarına gelmektedir. Şair, bu kitabında ilk defa ve açık olarak Buhara’nın bağımsızlığını ve vatan sevgisini açıkça dile getirmiştir, Fıtrat’ın bu kitabında yer alan şiirlerinde; vatan aşkı, tüm mukaddesatın önüne

gececek şekilde ve mükemmel bir üslupla ifade edilmiştir: *O, benim secdegahım can u tenimdir. O benim asmandaki ayım, güvenliğim, izzetim, şerefim* (Kasımov 1992: 172).

Fıtrat'ın 1912 yılında *Seyyah-ı Hindi* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu kitabında yazar; yol izlenimleriyle birlikte, Buhara'nın iktisadî ve siyasî hayatından manzaraları, pek çok yeri görmüş birinin bakış açısıyla tasvir etmiştir.

Fıtrat; Türkiye'den döndükten sonra, Buhara ve Semerkant'taki edebî, medenî, marifî, siyasî işlerle uğraşmaya başlamış, 1913 yıllarının sonu 1914'lerin başında Ata Hocaev ile birlikte çeşitli şehirlerde yeni mektepler açmakla meşgul olmuştur. 1914 yılında, Buhara'da zamanının büyük bir kısmını Özbek tiyatrosunun kurulması ve işleyişiyle ilgili konulara ayırmıştır (Kasımov 1992: 171).

Yurt dışında eğitim alan Türkistanlı arkadaşlarıyla birlikte Fıtrat, daha yenilikçi fikirler ileri sürerek Ceditçi büyüklerinden bazı taleplerde bulunmuştur. Değişim doğrultusunda olan talepler Ceditçileri "eski" ve "yeni" yani, sağ ve sol diye ikiye bölmüştür. Sağ kanadın başını Abdulvahid Buhanov, sol kanadın başını ise Fıtrat çekmiştir (Kasımov 1994: 82). Fıtrat'ın bu dönemdeki görüşleri; 20 yy başındaki Özbek tiyatrosuna ait dramaların nadir örneklerinden olan *Rehber-i Nejat* (1915), *Aile* (1916), *Begican* (1916), *Mevlud-i Şerif* (1916) ve *Eba Müslim* (1916) gibi eserlerine yansımıştır. 1917 yılında yazar, *Hürriyet* adlı Semerkant ceditçilerinin gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Bu gazetenin 28 Haziran 1917 tarihli sayısında *Yurt Kaygusu* ana başlığı altında alt başlıklar da ihtiva eden üç nesri şiiri yayınlanmıştır. İlkini adı *Saçma* olan şiirinde Fıtrat, Çar dönemi Türkistan'ın içler acısı durumundan bahsettikten sonra;

*"Yok.....yok... Tanrı hakkı için yok...! Sen güçsüz değilsin, sen kimsesiz değilsin. Bugün yeryüzünde 80 milyon çocuğun var. Bunların damarlarındaki kan Cengizlerin, Timurların kanıdır. Bunların güçleri senin gücündür!...Ey ulu Turan, arslanlar ülkesi! Sana ne oldu? O, dünyayı titreten arslan yürekli çocukların hani? Niçin sesleri çıkmıyor?.. Niçin gittiler? Mücadele meydanlarını yabancılara neden bıraktılar? sorularıyla mücadele ateşini yakmaya çalışmış, ayrıca halkı ümitli olmaya davet etmiştir (Kerimov 1993: 3) .*

Fıtrat'ın ikinci nesri şiiri *Hürriyet* gazetesinin, 18 Ağustos sayısında yayınlanmıştır. "Bir Özbek Yiğitinin Dilinden" adlı bu şiirinde şair, vatanını perişan vaziyette bir kadına benzeterek şöyle tarif etmiştir: *"Bir kadın ki üstünde ipekli... Lakin yırtık ve eski bir elbise. Baş, ayağı çıplak. Vücudunda sayısız kamçı izleri, göğsünden kan damlayan, halsiz, dermansız bağırmaya ya da kurtulmaya gücü kalmamış"*. Bu hayali kadın ana vatandır. Şair, bu düşüncesini şu mısralarla ifade etmiştir:

*"Ah , bilmedim... bilmedim... anladım!*

*Sen benim vatanımsın, vatanımın kederli hayalisin.”*

Şiirin devamında bu perişan kadının, kurtarıcı olarak gördüğü Özbek yiğidini rüyalarında ve yaşamında takip etmesi üzerine şair, Özbek yiğidi kimliğinde onunla konuşmaya mecbur kalmıştır: *“Yiğit seslenir, “gitme kal, ayrılma, yanımda, gözlerimde, yüreğimde, vicdanımda kal, gitme. Senden ayrılmak benim için ölüm, senin için ölmek, benim yaşamamdır.”* Son bölümde Fıtrat, artık mücadeleye hazırdır. Bu hissi tüm vatanseverlerin de paylaştığını ümit etmiştir. Kaf dağları, cehennemin alevleri, yılanları ya da şeytanlar dahi engel olamayacaktır, bunun için şair yemin etmekte ve *“Men senin için tirildim, senin için yaşar men. Ölüm senin ölümünü istegenlerge, nefret”*.

31 Ekimde şairin üçüncü nesri şiiri; “Timur Önünde” alt başlığı ile yayınlanmıştır. 25 Ekim 1917 yılında hâkimiyetin tamamen Bolşeviklerin eline geçmesinden sonraki dönemde yaşananlar Fıtrat’ın gerçekleri görmesini sağlamış ve onu ümitsizliğe düşürmüştür. Bu duygu ve düşüncelerle insanlık âlemini kanatları altına alan Emir Timur olarak bildiği hakanının mezarını ziyaret ederek ona şöyle seslenmiştir: *“Bağrım yanık, yüzüm kara gönlüm kırık, belim bükük senin ziyaretine geldim sultanım! Kuygan, ezilen başım, sızlayan vicdanım, dökülen kanım, ıstırap çeken canım için şu mezarından deva arayıp, geldim hakanım. Yüzyıllardan beri cefa görüp, gam çekip gelen Türk’ün kanlı gözyaşlarını eteklerine dökmeye geldim. Karanlıklar içinde kalan Özbek gözleri için toprağından sürme almaya geldim”*(Kasimov 1994: 3).

Fıtrat, *Hürriyet* gazetesinin 17 Kasım 1917 yılındaki 49. sayısının “Haberler” bölümünde; Petrograd’da V.I. Lenin’in önderliğinde I. İşçi-Çiftçi Sovyet hükûmetinin kurulduğunu ve bu hükûmetin geleceğine güvensizliğini belirtmektedir. Burada bir taraftan *“Rusya’da yeni bir bela ortaya çıktı; Bolşevik belası!”* diyerek bu hükûmete inançsızlığını ortaya koyarken, öbür yandan 5 Aralık 1917 Ceditçilerin önderliğinde kurulan “Hokan Muhtariyeti” nin ilânından duyduğu sevinci dile getirmiştir.

1917 Ekim ihtilâlinin Özbekistan’a da azatlık güneşini alıp geleceğini zannedenler, kısa sürede Bolşeviklerin Özbek halkının ayaklarını eskisinden daha sağlam zincirlediklerini, namusunu ayaklar altına aldıklarını görmüşlerdir. Yeni diktatörlüğe Özbek halkının isyanı, Fıtrat’ı daha organize bir mücadele ortamının gerektiği düşüncesine sürüklemiştir. “Çağatay Grungı” adlı topluluğun kurulması bunun sonucunda olmuştur. 1918’in sonları 1919’un başlarında “Çağatay Grungı” yasal olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Faal üyeleri arasında Fıtrat, Kayum Ramazanov, Şarasul Zunnun, Elbek, Şakircan Rahimi, Gulam Zaferi, Mir Molla Şermuhamedov, Gazi Yunusov, Çolpan, Batu, Sancar Sıddikov, Mennan Remzi ve Uygur sıralanabilir (Said 1974: 81-82).

Fıtrat, 9 Nisan 1920 yılında *Tan* adını verdiği dergisini Elbek ve Batu ile birlikte çıkarmıştır. Buhara Komünistleri Fırkası'nın yayın organı olarak ve “*Yaşasın ilmi, edebî, içtimai değişim! Kafalar değişmedikçe, başka değişimler kök salamaz! Yaşasın Şark Kurtuluşu!*” ilkesini benimseyen derginin çıkarılmasında “Çağatay Grungu” nun tüm üyeleri katkıda bulunmuştur (Kasimov 1994: 97).

*Tan* üç sayı çıkmışsa da, imlâ konusuna verdiği önemle dikkate değerdir. H. Baltabaev'in hazırladığı “*Fıtrat'ın Neşredilen ve Neşre Hazırlanan Eserleri Ruyhatında*” Fıtrat'ın, Şakircan Rahimi ve Kayum Ramazan ile ortak *Anadil* (1918) adlı bir ders kitabı yazmıştır. Baltabaev, dili; milletin şanı, şerefi, namusu olarak gören Fıtrat'ın onu zenginleştirmeye, yabancı sözlerden arındırmaya çalıştığını belirterek; “*Çağataycıların edebî dil ve onun nazari meseleleriyle uğraştıklarını ve halkın dili ile ifadesine önem verdiklerini belirtiyor*” (Baltabaev 1990: 13).

Abdülhamit Süleyman Çolpan “Çağatay Grungu” için; “*Çağatay Grungu denilen bir topluluk çıktı. O topluluğa mensup kişiler dili sadeleştirmek maksadını esas alarak yeni Özbek edebiyatının gelişimini tamamlanmasına büyük önem verdiler. Bunun için edebi eser sınıflamasına dahil edilmeyecek şeyleri acımadan atmaya başladılar...*” yorumunu getirmiştir (Şerafitdinov 1991: 14-15).

Fıtrat'ın Türk dilinin geçirdiği maceralar konusundaki fikirlerini ve dile verdiği önemi gösteren “Dilimiz” adlı makalenin bir bölümü verilmiştir. 12 Temmuz 1919 yılında *İştirakiyun* gazetesinin 132. sayısında çıkan makalede (Fıtrat 1996: 237-241);

“*Dünyanın en zengin, en bahtsız dil, hangi dildir; Biliyor musunuz? Türkçe! Şairlik taslamakçı değilim. Sözün doğrusu budur! Dünyanın en zengin dili Türkçedir, en bahtsız dili yine Türkçe'dir. Zenginlerin bahtsızlığı Sovyet Hükümeti zamanında oldu, ondan önce bahtlı idiler, diyenler dilimizin halini bilmeden konuşurlar.*” Diyen yazar makalenin devamında; bir dilin zenginliğini ispatlayıcı şartları sıralayıp, Türkçe'nin hem kelime hazinesi yönünden, hem yeni kelime türetme yolları bakımından mükemmelliğine rağmen; “*İbn-i Sina, Farabî, Cevherî, Celaleddin Rumî, Nizamî Türk oldukları ve dünya çapında tanındıkları hâlde eserlerini Türkçe yazmadıkları için Fars zannedilmektedirler*” diyerek tenkit etmekte ve Türkçenin yerine neden Arapça ve özellikle Farsça'nın tercih edildiğini sormaktadır: “*Düşününüz, siz bir kızı seviyorsunuz; çalışıp çabalayıp bin bir zorluğun ardından evine girmeye muaffak oluyorsunuz. Yanına sokulduktan sonra yüzüne bakıp: “Ben sizi çok seviyorum, siz çok güzelsiniz, lâkin şu gözünüz çok büyüktür, bunu çıkarıp atın, burnunuz kötü kokuları alıyor, şunu kesip atın deseniz, sevgiliniz olan kadın size iki üç tokat atıp, kovmaz*

*mi? Elbette kovar. Türk ulusunu severiz, lâkin dili kabadır, müziği yavandır, tarihi karanlıktır, diyenlerinde bir iki tokat atıp, kovulmaları gerekir.”*

Fıtrat, Özbek dilinin grameri üzerinde çalışan ilk kişilerdendir. *Sarf* ve *Nahv* eserleri 20. yıllardaki Özbek dilciliğinin eşsiz örneklerindedir. O,1921 yılında yapılan Dil ve İmlâ Kurultayı'ndaki konuşmasında; Şark tarihi, edebiyatı ve dilinin zenginliği ve güzelliği üzerinde durmuştur. Ayrıca Türk dilinin niçin Arap ve Fars dillerinin gölgesi altında kaldığını da izah etmiştir.

Fıtrat, yeni Özbek medeniyet ve ilmî yönelişlerinin belirlenmesinde ve Türkistanlıların eski zengin medenî mirasını her yönden, düzenli aynı zamanda derinlemesine araştırmalar yapılmasını başlatmıştır. Özbek edebiyatının menşei ve kaynaklarını ortaya koymuş, tarihî gelişimini göstermiştir. Edebî akım ve mekteplerle temsilcilerini tanıtmıştır (Kasimov 1994: 137).

Doğrudan doğruya yeni Sovyet düzenine karşı isyan başlatmak gayesi görülen Fıtrat'ın; özellikle “Sinirlenme demiş idin”, “Merih Yıldızına”, “Şark”, “Öğüt”, “Avuncak”ve “Parça” gibi şiirlerinde Ekim İhtilâli'nin Sovyet halklarına azatlık getirdiğini reddetmektedir. “Şark” adlı şiirinde Fıtrat, Şark'ı dünyanın en güzel bahçesi diye nitelendirir (Fıtrat 1996: 34-35). Onun güzelliği hiçbir yerle kıyaslanamaz. Cennet onun etrafında bir yerlerdedir. Fakat Şark'ta, fırtınalar esmekte ve tüm bu güzellikleri berbat etmektedir:

*“ Bırak bu gün essizler kim, bu ülke,  
Her tamandan talanmıştır,  
Medeniyet denen Garblı albastı,  
Bakın, bunun kökregiden ok bastı.”*

Köyler, talan edilen evler, kanla dolu arıkların tasviri ile devam eden şiirde şair , Şark insanının vaziyetini de şu mısralarla dile getirmektedir:

*Dört-beş yaşar bir balanın başını,  
Bakın, keskin kılıç bilen kesmişler  
Yığlap turgan anasının boynuğa  
Bir ip bilen asmışlar...  
Yengigine, kelin bolgan bir kızının  
Kökreğini, eri bolgan yiğitinin  
Cansız yatkan gövdesi üzre koyup  
Neyze bilen teşmişler...  
Hatunlarının perdesi,  
Balaların yüreği*

*Karılarının gövdesi*

*Yarılgan.....Ezilgen...*

Şair bu vahşetin müsebbibini aramış ve yapılan zulümlerin faili olarak “*İngilizler!*”i ve “*Onun kuyruğunu tutanlar!*”ı göstermiştir. Şark ifadesi burada başta Hindistan, Afganistan ve Türkistan olmak üzere zulme uğramış tüm halklar için kullanılmıştır. Şiirdeki garplı şeytan ile de tüm Avrupalı sömürgeci milletleri işaret etmektedir.

“Merih Yıldızına” adlı şiirinin başlangıç bölümünde ise, Fıtrat dünyamızın en değerli yıldızına seslenerek, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmasını beklediği Merih’in neden yapması gerekenleri yapmayıp, kaçtığını sorguluyor. Şair daha sonra Merih yıldızına dünyadaki insanları şikâyet ederek onların; “*ikiyüzlü, arkadaşlarına ihanet eden, kardeşinin etini yiyen, öksüz ve yoksulların kanını içen şeytanlar*” olarak tanımlamaktadır (Fıtrat 1934: 34).

*“Var mı sende bizim kebi insanlar,  
İki yüzli iş bozarlar, şeytanlar,  
Ortak kanın kanmay içgen zülükler  
Kardeş etin toymay yeğen kaplanlar,  
Bar mı sende öksüz, yoksulnun kanın  
Gurunlaşıp, çağır kebi içgenler?”*

Bu mısralardan anlaşılacağı üzere Fıtrat, insanlığın yok olduğu ve hak-hukukun kalmadığı dünyamızda hüküm süren felâketlerin sorumlusunun büyük ölçüde yöneticilerde olduğunu şu mısralarla ifade etmiştir:

*Var mı sende bir ülkeni yandırib,  
Öz kazanın kaynatgucu hakanlar?”*

Fıtrat, insanlıkla ilgili bu genel düşüncelerinden sonra, özele inerek; Türk yurdunun işgale uğramasında yöneticiler kadar aydınların ve sanat adamlarının da payı olduğuna işaret etmiştir. Fıtrat’a göre, Türkistanın istiklâli ve istikbâli için aydın ve sanat camiasının halkı uyandırmak ve bilinçlendirmek gibi sorumlulukları olduğu atlanmaması gereken bir noktadır. Fıtrat’ın şiirlerinde yer alan vatan sevgisi ve istiklâli teması; drama türünde yazdığı *Çin Seviş* ve *Hint İhtilalcileri* adlı tiyatro eserlerinde de net bir şekilde görülmektedir. *Çin Seviş* draması 1920-1923 yılları arasında yazılmış ve Taşkent’te Mennan Uygur tarafından sahnelenmiştir. Yazarın “*aşkî-hissî facia*” dediği eserin kahramanları; oldukça genç ve filazof tabiatlı Nuriddin Han, onun sevgilisi Züleyha, kızın babası Kerim Bahş, Rahmetullahan ve İngiliz yüzbaşısı Wilyam’dır. Oyun, Kerimbahş’ın evindeki sohbetle başlar. Rahmetullahan, Züleyha ile evlenmek istemektedir. Konuşma evlilikten, Kerimbahş’ın Avrupalılar hakkındaki

düşüncelerine doğru gelişir. Kerimbahş'a göre; *“Avrupa’ da ilim var, lâkin insaf yoktur. Avrupa’nın bilmi kaplanın dişi, tırnağı gibi bir şeydir. Güçsüzleri parçalayıp yemek konusunda daha çok iş görmüştür”*, *“Avrupa’da okumak, Avrupalıları methetmek için değil onlardan kendini korumak, dişli, tırnaklı olmak için gerekir”* (Fıtrat 1996: 44) .

Fıtrat’ın, *Hint İhtilâlcileri* adlı eserindeki kahramanlarına göre; tüm Avrupa özellikle İngilizler, Müslümanların düşmanıdır. İngilizlerin art niyetlerini fark edemeyen bazı Hintliler müslüman olan İngilizleri ya da onların açtığı mescitleri; öne çıkararak bunu Şark’ın lehine gelişmeler olarak değerlendirmişlerdir. Oysa Kerimbahş’ı bu gelişmeleri, İngilizlerin *“Kâ’be’yi bozmak için”* mescit açtığı şeklinde yorumlamaktadır.

Bu eserlerde vurgulanan noktalar bize Çarlık dönemi generallerinden olan Kuropatki’nin; *“Biz 50 yıl Türkistan ahalisini, ilimden, gelişmelerden uzak tuttuk”* sözlerini hatırlatmaktadır. İtiraf niteliğindeki bu sözlerin benzerini bir başka Rus yetkilisi; 1882 yılında M.Muropiev tarafından *“Müslümanlarımızın eğitimi için esas alınması şart olan onları Ruslaştırmaktır... İkinci prensip ise İslamı bozmak”* şeklinde ifade edilmiştir (Alimova 2000: 371 ).

Yazar; *Çin Seviş* dramadaki Nuriddinhan’ın yakın dostu Serverhan’ın, bütün bunların farkında olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır: *“Biz müslümanlar yalnız aldanmak için dünyaya gelmişiz gibi... Zenginimiz, işçimiz, mollamız, hocamız, öğrencimiz, filozofumuz, büyüğümüz, küçüğümüz Avrupa’nın gazetesine, kitabına, sözüne, işine, kanununa, idarecisine, altınına, kızılına aldanmaktan başka iş bilmeyiz”* (Fıtrat 1996: 46).

Bu dramada, vatan sevgisi ve bağımsızlık gibi kutsal duyguların yanında o dönemin sosyal hayatı da işlenmiştir. Örneğin, kadın haklarının söz konusu edilmediği bu zaman diliminde Kerimbahş ve Rahmetullah’ın sohbetinde sıra kız istemeye gelindiğinde kız babasının verdiği cevap çok önemlidir. Kerimbahş evlilik kararının tamimiyle kızının ihtiyarında olduğunu, ata-ananın yalnızca nasihat etme hakkı bulunduğunu belirterek, oldukça medenî bir tavır sergilemiştir. Aslında Züleyha kendisi gibi vatan sevdalısı olan Nuriddinhan’a âşıktır. Nuriddinhan’ın hayalinde vatan sevgisi yanında Züleyha’dan başka bir şey yoktur. Onun aşkı tasavvufhanedir. *“Gerçek âşıklar, maşukaların kendisi ile değil, hayali ile yaşarlar”*(Fıtrat 1996: 62) .

Fıtrat’ın, *Hint İhtilâlcileri* adlı oyunu *Çin Seviş*’le başlatılan Hindistan’ın modernleştirme ve istiklâl kavuşturma gayesinin devamı olarak 1920-1923 yılları arasında yazılmıştır. *Hint İhtilâlcileri*’nin kahramanları iki genç âşık olan Rahimbahş ve Dilnavaz’dır. Gençler birbirini ölesiye sevmektedir, fakat vatan işgal edilmiştir. Öncelikle vatanın kurtarılması gerekir. Bunun için gizli faaliyetlere katılan iki genç, bir baskın sonrasında

yakalanır. Tutuklanan Rahimbaş hapse atılırken, Dilnavaz Lahur polis müdürü Okonur'un evine götürülür. Rahimbaş hapisten çıktıktan sonra ihtilâlcilerle birlikte Dilnavaz'ı kurtarır. Fakat kısa bir süre içinde Dilnavaz yanındaki ihtilâlcilerden Badrinat ile birlikte ikinci kez ele geçirilir. Eser, onların azad edilişi ve “Yurdumuzu kurtaralım! Yaşasın istiklâl!” nidalarıyla sona ermektedir.

Rahimbaş'ın Dilnavaz'a olan sevgisi ve onu vatanla özdeşleştirmesini, ikisi arasında geçen şu konuşmadan anlaşılmaktadır:

-Dilnavaz : “Beni Hindistan'ı sevdiğin kadar seviyor musun?...” şeklindeki sorusuna karşılık Rahimbaş: “Hindistan'ı sevmem seni sevmem değil mi?!” diye, cevap vermektedir (Fıtrat 1996: 78). Eserin bir bölümünde, o zamanki Hindistan'ın büyük filozofu ve şairi Muhammet İkbal'den bahsedilerek, onun iki şiirine yer verilmiştir (Fıtrat 1996: 94-95). Bu şiirlerden birini, drama kahramanlarından Badrinat aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

*Eski çürük dünyamızın tertibini bilmesden,  
Kece-kündüz tüğünlerin sanamaktan usandım.  
Azatlığın könglimdeği bitmez-tükenmez ışık  
Ölim bilen yoldaştı... Bu dünyadan cönedim.  
Meni elem, kaygu, hasret belasından kutgardı  
Uçratmayın heç bir türli tutkunlıkka horlıkka,  
Alıp bardı toppa-toğrı Hak tahtının aldığa  
Hak menden şul erimiznin hallarını soradı,  
“Menge andın tartuk kılıb neler ketürding?” dedi*

*Zalimlerinin kılıcı-la erk azatlık yolunda  
Şehit tüşken bir yiğitnin yarasından tamgandır.  
Al! ...sakla!...*

Fıtrat, bu şiirden yola çıkarak İkbal'in de şehid kanlarının sorumlusu olarak İngilizleri gördüğünü vurgulamıştır. Oysa İngilizler Hindistan'a medeniyet getirmek, ülke içindeki mezhep ve din kavgalarını durdurmak gibi ulvî bir amaç için geldikleri iddiasındadırlar. Bu ustaca yalan, dramadaki İngiliz generali Marlin tarafından; “Biz Hindistan'ı adaletle aldık, adaletle koruduk, yine adalet ile geri vereceğiz inanıyoruz ki, artık Hindistan önceki hatalarını tekrarlamayacaktır” (Fıtrat 1996: 12) şeklinde ifade edilmiştir.

Fıtrat'ın diğer bir tiyatro eseri olan *Şeytan'ın Tanrı'ya İsyanı* küçük, dramatik bir destan niteliğindedir. Bazı araştırmacılar bu eserde ateistik düşüncelerin varlığından bahsetmiştir. Alman İngeborg Baldauf Fıtrat'ı, *Şeytan'ın Tanrı'ya İsyanı* piyesinden yola



çıkarak ateist olarak değerlendirmiştir(Baldauf 2001: 58-59). Baldauf'un ifadelerine benzer şekilde Özbek edebiyatı araştırmacılarından Baybolatov'un, Fıtrat hakkındaki suçlamaları üzerine Fıtrat'ın cevabî mektubu konuya açıklık getirir mahiyette görünmektedir. Fıtrat bu mektubunda; “*Dinî reform arkasından gidiş beni dinsizliğe getirdi... Dini ilimle hiçbir zaman uyuşamayacağına inandım ve bunun neticesinde dinden döndüm, dine karşı fikirler yaydım*” (Fıtrat 1996: 246) demektedir.

Fıtrat'ın şahsına yönelik bu iddialar bir tarafa; onun adını edebiyat dünyasına silinmez bir şekilde yazdıran *Ebulfeyzhan* adlı beş perdelik eseri ile yazarın hayatındaki bu gel-gitleri daha iyi anlayabiliriz. *Ebulfeyzhan* Özbek edebiyatındaki tarihî mevzudaki ilk dramadır. 13. asır hayatına ait olaylara dayanan dramada; İran Hükümdarı Nadirşah ve hain Rahimbey hükümranlığı devrindeki olaylar, ihanetler, taht-taç kavgaları anlatılmaktadır. Hanlar değişmekte ama halkın hayatında herhangi bir değişim olmamaktadır. Fıtrat bu eserinde, kahramanlarının ağzından halkın refaha ulaşabilmesi için köklü değişikliklere ihtiyaç duyulduğu fikrini aktarmıştır.

Oyunun asıl kahraman olan Ebulfeyzhan, Eşterhanîler sülalesine mensuptur. Han başlangıçta yumuşak tabiatlı bir insan iken, saltanat onu şefkatsiz bir insan haline dönüştürmüştür. Çevresindeki kötü insanların yönlendirmelerinin etkisiyle; “*Öldüreceğim, öldüreceğim dünyada bir tek düşmanım kalmayana kadar kan dökeceğim. Ülfet'in sözü doğru: Padişahlık kan ile sulanan bir ağaçtır*” (Fıtrat 1996: 128) şeklinde düşünecek kadar kendine yabancılaşmış bir hâle getirilmiştir.

Artık Ebulfeyzhan'ın karakterinde kötülük ile korkaklık, ihanet ile şüphe ve iftira iç içe geçmiş durumdadır. Fıtrat, bu zıtlıklar kahramanlarının ruhî halini ortaya koymaya çalışmıştır. Pişmanlıklarını, arada bir vicdan azabıyla yanışını, ikileme düşüşünü inandırıcı bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “*Ben bu işlerden bezdim... Kan dökmekten de bezdim. Ağabeyimi öldürdüm. Pek çok dostumu öldürdüm. Beni bir baba gibi koruyan Ferhat Ata'nın başını ayaklar altında gördüm. Uff.. gözlerim kanla doldu. Geceleri uyuyamıyorum. Gözlerimi yumduğumda bütün ölenler, öldürdüklerim benim etrafımı sarıyor. Sırayla yanımdan geçiyorlar. Beni korkutuyorlar. Bana gülüyorlar*” (Fıtrat 1996: 132). Ebulfeyzhan'ı, İran hükümdarı Nadirşah'ın yardımıyla tahttan indirip yerine geçen Rahimbey'e karşı yazar; adalet ve vatansızlık ruhuyla donatılmış İbrahim Bey tiplemesini yaratmıştır. İbrahim Bey tiplemesiyle, özlediği daha demokrat bir düzenin ilk ipuçlarını vermiştir. Bu meyanda Fıtrat, İbrahim Bey ağzından şunları söylemektedir: “*Ben olsaydım Ebulfeyzhan'ı tahtan indirdikten sonra kurultay toplardım. Yeni han ile onun atalığını yapacak kişiyi halkın temsilcilerinin oluşturduğu meclisin onayı ile belirlerdim*” (Fıtrat 1996: 257).

Ebulfeyzhan'da tasvir edilen olaylarla Fıtrat'ın yaşadığı dönemler arasında paralellikler mevcuttur. Her iki tarih de Özbek halkının hayatındaki en mesuliyetli, en heyecanlı vakalarla dolu olduğu dönemleri içermektedir. Biri yeni hayat bayrağı altındaki Şuralar dönemini; ikincisi yeni sülâle himayesi yolundaki Rahimbey döneminde geçmektedir. Demokrasi anlayışlarının farklı olmasına karşılık ikisinin de memleketin bağımsızlığı ve hâkimiyet noktasında, aynı hassasiyette oldukları görülmektedir. İnsanları değerlendirirken daha dikkatli davranılması gerektiğine işaret eden Begali Kasımov, Fıtratla ilgili olarak onun, zulüm ve zorbalığın her türlüsüne karşı olduğunu ve vatanseverliğinden şüphe edilmemesi gerektiğini söylemiştir( Kasımov 1992: 179).

Buhara Hanlığında yaşayan genç bir çiftçinin hayat macerasını anlattığı *Arslan* adlı diğer bir piyesi de Fıtrat'ın, Şuralar döneminde toprak reformu gibi faydalı işler yapıldığını göstermek amacıyla ve sistemin isteği üzerine yazılmıştır (Kasımov 1994: 132). Eserin kahramanı olan Arslan, çiftçilikle uğraşan bir köylü olup; annesiyle birlikte olanca gücüyle çalışmalarına rağmen sevdiği kızla (Tolgunay) evlenmeye yetecek para kazanamamaktadır. Tolgunay'la evlenmek isteyen köyün üç hanımlı ağası olan zalim, zorba bir aday daha vardır. Ağa, bu isteğine ulaşabilmek için önce Arslan'ı hapsedirir. Zor durumda kalan ve annesi de hastalanan Arslan, borç bulamayınca toprağının bir kısmını satmak zorunda kalır. Arslan bütün bu sıkıntılarını; *“Off!...Yaşamak soğuk bir şaka mı ki bilmedim. Belâ üstüne belâ, kaygı üstüne kaygı!...Bir tanesini bin bir güçlülükle yok edersin ikincisi, üçüncüsü bastırır. Onları halletmeden dördüncüsü, beşincisi, altıncısı...”* diyerek dile getirmektedir.

Temiz yürekli, iyi kalpli Arslan hayatın akışı içerisinde değişerek; ak-karayı fark eden, sosyal adaletsizliğe karşı mücadeleyi tercih edecek isyankâr birine dönüşür. Beş perdelik drama, Arslan'ın ağa ve oğlunu öldürmesi ile son bulur. Böylelikle yazar, zengin-fakir, güçlü-güçsüz farkını ve bundan doğan çarpık düzeni öne çıkararak, o dönemde Fıtrat'ın kalben inandığı, güzellikleri, eşitliği getireceğini düşündüğü komünist fikirleri dile getirilmiştir.

Şair ve yazar olmanın yanında Fıtrat'ın, ilmî sahadaki çalışmaları da oldukça önemlidir. “Şiir ve Şairlik”(1919 İştirakiyun dergisi), “Sanatın Menşeyi”(1927 Maarif ve Okıtuvçı, No.5), “Aruz Hakıda”(1936, Taşkent) adlı makalelerden sonra, yazdığı “Edebiyat Kaideleri”(1926, Taşkent) kitabı bu alandaki ilk eseridir ve Taşkent'te yayınlanmıştır. Kitap sanat, edebiyat, şiir, yazma teknikleri, mevzu, tertip, üslûp, aruz, aruz kalıpları, kafiye, edebî sanatlar, halk edebiyatının bazı türlerin ve edebî akımların tanımlarını içermektedir.

*Edebiyat Kaideleri*'ni yeniden yayına hazırlayan Hamdulla Baltabaev'e göre; bu kitap yararlı olmasının ötesinde, edebî eserlerin incelenmesine yönelik tespitlerinin doğruluğu ile de dikkat çekicidir. Baltaboev; *“Kitaptaki materyaller sistematik bir biçimde sıralanmış,*

*edebiyat kaideleri hakkında bilgi verilirken, yeni şairlerimizin şiirleri ile sınırlandırılmayıp ortak Fıtrat, Nevaî, Babür... gibi eski şairlerimizden de örnekler alınmış ve doğru tahlil edilmiştir”* şeklinde fikirlerini ifade etmiştir (Fıtrat 1995: 47).

Fıtrat buraya kadar sözü edilen edebî ve ilmî kişiliğinin yanında; bir siyaset ve devlet adamı olarak da dikkat çekmiştir. Fıtrat, 1920 yılının sonlarında Feyzullah Hocayev’in lideri olduğu Buhara Hükûmetinin üyesi olmuştur. 1921 yılında Hariciye Nazırı, Halk Hocalığı grubunun reisi, Halk Nazırları Şurasının muavini, Hükûmet Plân Teşkili Heyetinin reisi gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. 1923-1924 yılları arasında ise, Moskova Şark Dilleri Enstitüsü’nde çalışmıştır.

1929 yılından itibaren Fıtrat’a yönelik karalama kampanyası başlatılmıştır. *Kızıl Özbekistan* gazetesinin 3. sayısında, S. Baybolatov’un “Özbek Edebiyatında Çağataycılık” makalesi bunun en tipik örneğidir. S. Baybolatov suçlamalarına Fıtrat’ın *Özbek Edebiyatı Numuneleri* (1929, Taşkent) adlı eserini delil olarak göstermiştir, Fıtrat’ı Marksizmi inkâr ve geçmişi idealize etmeye çalışmakla, ayrıca burjuva milliyetçiliği gayelerini yaymak ve teşvik etmekle suçlamıştır (Kasımov 1994:140).

S. Baybolatov’a cevaben önce Atacan Haşım’in *Kızıl Özbekistan* gazetesinde; 16 Haziran 1929 tarihinde “Edebî Miras ve Çağatay Edebiyatı” adlı makalesi yayınlanmış, ardından Fıtrat’ın aynı gazetenin 15-16 Eylül tarihli sayılarında “Yapışmagan Gacaklar” adlı makalesi basılmıştır. Fıtrat’ın bu yazısı, kendini savunmaktan çok serzeniş niteliğindedir. Edebiyatın güzelliği ve derinliğini anlatmaktan, idrak etmekten uzak bakış açısının cemiyet hayatında gittikçe güçlendiğini hissetmesi, şairi hem kaygılandırmakta hem de üzmektedir.

*“1917-1918 yıllarında Orta Asya’da Pantürkizm hareketi güçlenmiştir. Türk dili ve Türk edebiyatlarını birleştirmek amacıyla, okullarda Osmanlı dili ve edebiyatı dersleri okutuluyordu. Ben ise Özbek dili ve Özbek edebiyatı ilkesinden yola çıkarak “Çağatay Grungı”nın teşkil edilmesine katıldım”* sözleriyle Fıtrat, bu grubun aslında Pantürkizm ve Panislamizm’e karşı mücadele eden bir topluluk olduğu iddialarında bulunarak kendini savunmuştur (Fıtrat 1996: 246). Fıtrat cevabî mektubunun devamında şunları söylemiştir: *“Özbek milliyetçisi olduğum zamanlarda dahi Şura hükümeti ve komünist fırkaya iyi gözle baktım. Hatta, Hokant muhtariyeti ilân edildiğinde Semerkant azası seçildiğim hâlde oraya gitmedim. Muhtariyetin hiç bir işine karışmadım. Taşkent’te iken Şark Siyaseti adlı kitabımı yazıp, tüm Şark milliyetçilerini Şura hükümeti ile ittifaka davet ettim”*.

Naim Kerimov’un tespitine ve bizim kanaatlerimize göre Fıtrat; Pantürkizm, Panislamizm mefkûreleri ile yanan tarihin derinliklerine inip, Oğuz Han’a yalvaran, Timur’un türbesinden medet uman, facialı vaziyeti anlatıp, ağlayan romantik bir Türkçü idi. İnandığı davayı

hayatının son anına kadar savunmuş; eserleriyle halkının millî kimliğini korumaya, manevî dünyasını doyurmaya gayret etmiş, bunda da oldukça başarılı olmuştur

#### KAYNAKLAR

ALİMOVA, D.A. (2000), *Mustabid Tüzimnin Özbekistan Millî Baylıklarını Talaş Siyaseti: Tarih Şahidliği ve Sabakları*, Şark Neşriyat, Taşkent.

BALDAUF, İngeborg (2001), *XX. Asr Özbek Edebiyatığa Çizgiler*, Maneviyat Neşriyat, Taşkent.

BALTABAEV, Hamidullah (1990), “Fıtrat’ın Neşredilen ve Neşre Hazırlanan Eserleri Bibliyografyası”, *Yaşlık Dergisi*, nr. 4, Taşkent.

FİTRAT, Abdulrauf (1996), “Yapışmagan Gacaklar”(Ortak Baybolatov’a Açık Cevap)” *Çin Seviş-Şiirler, Dramalar, Makaleler*, Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent.

---, (1996), “Dilimiz”, *Çin Seviş-Şiirler, Dramalar, Makaleler*, Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent.

---, (1996), “ Şark”, *Çin Seviş-Şiirler, Dramalar, Makaleler*, Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent.

---, (1934), “Merih Yıldızı”na, *Yaş Türkistan*, nr: 7-8, Paris.

---, (1929), *Özbek Edebiyatı Namuneleri*, Şark Neşriyatı, Taşkent.

---, (1996), “Ebulfeyzhan”, *Çin Seviş-Şiirler, Dramalar, Makaleler*, FİTRAT, Abdurauf (1929) , *Edebiyat Kaideleri*, Okutuvçı Neşriyat, Taşkent.

KASIMOV, Begali (1992), “Fıtrat (Çizgiler)”, *Şark Yulduzi*, No. 10, Taşkent.

---, (1994), *Meslekdaşlar. İstiklal Fedaileri*, Şark Neşriyatı, Taşkent.

KERİMOV, Naim (20 Ağustos 1993), “Fıtrat’ın Şeytana İsyanı”, *Özbekistan Edebiyat ve Sanatı*, Taşkent.

SAİD, Ziya (1974), *Tanlangan Eserler*, Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyat, Taşkent.

ŞERAFÜTDİNOV, Azat (1991), “Çolpan Münekkid”, *Gülstan*, nr.3, Taşkent.